

Boven: Jan Asselijn, *De bedreigde zwaan*, omstreeks 1650, 144 x 171 cm, olieverf op doek © Rijksmuseum, Amsterdam.
Onder: Drie details uit het schilderij.

H ET OOG VAN DE DICHTER

“CONFRONTATIE” VAN IDA GERHARDT

De Zwaan van Asselijn die levensgroot
het hele doek diagonaal beslaat
en uitwijst met gezag, de vleugels wijd,
die waagt te naderen tot zijn areaal.

Een aartszwaan, strijdbaar op het nest bedacht,
waar driftig wat nog amper is beveerd
het daglicht zoekt en tikt tegen de schaal.
En straks zich onvervaard te water waagt.

En wie hier achteloos denkt voorbij te gaan
of omkeert op zijn schreden en blijft staan,
hij wordt gedagvaard tot een kort geding.
Het eindeloos verdaagd verhoor vangt aan:
‘Wat hebt gij met uw kinderen gedaan?’

Uit: *De adelaarsvarens*, Athenaeum – Polak & Van Gennep,
Amsterdam, 1988.

Een dichter mag met een schilderij doen wat hij wil. Hij is geen kunsthistoricus die het volgens de regels van de kunst moet beschrijven. Voor Jan Emmens kon Rembrandts 'Saul' dienstdoen om er zijn niet te stelpen verdriet in te projecteren. P.C. Boutens mocht zich tot 'Het meisje met de dode vogel' richten met de levensles van een wijze grijsaard. En C.O. Jellema zagen we in 'En écoutant Schumann' een in muziek verzonken Brusselse dame omtoveren tot een Groningse herenboerin die zich niet op het pianospel kan concentreren.

Ida Gerhardt (1905 – 1997) is de veel bekroonde dichteres bij uitstek van het Hollandse rivierenlandschap. Zij schreef ook Nederlands bekendste schilderijgedicht, 'De akelei', naar Albrecht Dürers gelijknamige aquarel in het Albertina, direct al in *Kosmos*, haar debuut uit 1940. Het is in ons land net zo bekend als wereldwijd Keats' 'Ode on a Grecian Urn' ("Heard melodies are sweet, but those unheard / Are sweeter....") en Rilkes 'Archaïscher Torso Apollo's', de tors die ons aan het slot zo dringend oproept ons leven te veranderen. Ook Gerhardt behandelt haar schilderij van Jan Asselijn geheel naar eigen goeddunken. En hoe! Maar eerst iets over de schilder en zijn indrukwekkende *Zwaan*.

Jan Asselijn was een landschapsschilder uit de eerste helft van de Gouden Eeuw. Hij was met Nicolaes Berchem en Karel Dujardin een van de belangrijkste Italianisanten, Nederlandse schilders die in de eerste helft van de zeventiende eeuw naar Italië trokken en Italiaans uitzienende, in een gouden licht badende, landschappen schilderden, vaak met schilderachtige types als herders, rondtrekkende kooplui en zwervers gestoffeerd. *De bedreigde zwaan* is een unicum in zijn oeuvre, dat verder alleen uit landschappen bestaat. Hij schilderde het omstreeks 1650 op ongeveer veertigjarige leeftijd, kort voor zijn vroege dood in 1652: een schilderijbrede levensgrote zwaan die zichzelf en haar nest bedreigd ziet door, links voor, een zwarte hond. Eerder een hondje, eigenlijk; zijn kop lijkt in geen verhouding te staan tot de omvang van de imponerende aangevallen vogel. De zwaan is kennelijk zojuist opgestoven; er vliegen lichte veertjes in het rond. Na Asselijns dood in 1652 werd het realistische natuurtafereel – een zwaan verdedigt *con brio* haar nest tegen een hond met kwade bedoelingen – veranderd in een allegorie op de politiek van raadpensionaris Johan de Witt. En wel op een heel simpele manier, namelijk door de hoofdrolspelers van bijschriften te voorzien. Boven de kop van de zwemmende hond staat "de vijand van de staat", naast de rechterpoot van de (witt-e) zwaan "de raadpensionaris" en op het linkerei lezen we "holland". Het is duidelijk: Johann de Witt – overigens jaren later, in 1672, door het Oranjegezinde gepeupel gruwelijk vermoord – beschermt zijn land (het nest) tegen een aanval van Engeland (de hond). De allegorie verwijst meer speciaal naar De Witts rol in de Tweede Engelse Zeeoorlog (1665 – 1667), nog bekend van de Tocht naar Chatham, die in een Hollandse triomf eindigde.

Ida Gerhardt kon altijd al buitengewoon direct, alarmerend en appellerend, voor de dag komen. In *Sonnetten van een leraar* (1951) eindigt het gedicht 'Eindvergadering' als volgt: "Sigaren staan in scharen en in kaken. / Aanzie toch, wat wij van elkander maken! / Suf hokt de ziel in een verdord karkas." Vooral de laatste twee regels zijn onvergetelijk (en maar al te vaak toepasselijk). En in haar voorlaatste bundel *De zomen van het licht* (1983) wordt in 'Anno 1982 ll' een abortusarts als volgt met weerzin weggezet: "Gij die met gemaskerd gelaat / het kind uit het moederlijf sneed / [...] / ik heb u gezien: pal daarna; / in uw pak met visgraatmotief, / gebieder van de kliniek, / dalend van het bordes / als waart ge God zelf." Even later wordt deze medicus een "clean shaven barbaar" genoemd. Uit veel van haar gedichten spreekt, zoals Anneke Brassinga treffend opmerkte in *Awater*, winter 2011, een "martiale verbittering". Daarbij komt dat niet altijd de nuance gezocht wordt. Die combinatie vormt vaak de kracht van haar poëzie.

'Confrontatie' komt uit haar laatste bundel *De adelaarsvarens* (1988) en maakt daar deel uit van de reeks 'De toverwoorden'. Bijna alle gedichten hebben wat met het kind te maken. Zo ook dit. Achterin de bundel tekent ze bij het gedicht aan: "Allegorische voorstelling van een vervaarlijke zwaan, wiens nest door mensen wordt bedreigd." De dichteres, dan al in de tachtig, beschrijft in de eerste twee strofen het schilderij met volstrekt voorbijzien van de bedreigende zwarte viervoeter en laat de zwaan in de laatste strofe de toeschouwer agressief vragend toesissen of die even waakzaam en zorgzaam voor de kinderen geweest is als zij dat is. Voor haar schilderde Asselijn eerder een dreigende dan een bedreigde zwaan. Het doek heeft geen historisch-politieke betekenis meer, maar een ethische. Van ouders wordt een beschermend ouderschap geëist.

De dichteres had een moeizame relatie met haar moeder. Misschien stelt ze haar Asselijns *Zwaan* wel ten voorbeeld. Zó had het gemoeten. Maar los daarvan, het gedicht past bij die ietwat karikaturale "clean shaven barbaar" in zijn "pak met visgraatmotief" van zojuist. Die hond is er immers eveneens op uit om ontijdig jong leven te beëindigen. En het sluit ook goed aan bij het kwatrijn dat er nagenoeg op volgt, 'Bekentenis':

Ik kan langs vlakke velden gaan,
ik kan op hoge bergen staan –
ik kan geen ogenblik vergeten
wat kinderen is aangedaan.

ANTON KORTEWEG
